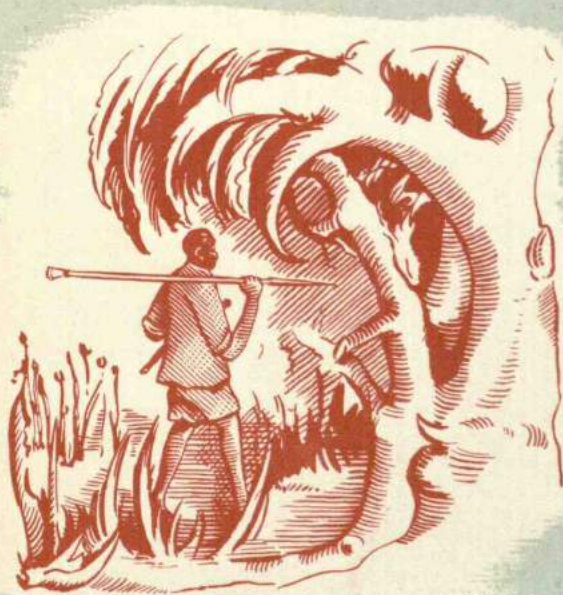

UWAINGILA MU MUSHITU

PL
1018
50

JOSEPH R. MUTALE

1/10
Bomba

NDON PRESS LTD
London, E.C.4
on with
SIA AND NYASALAND
S BUREAU

LA
Read Af. 12/19/54

UWAINGILA MU MUSHITU

JOSEPH R. MUTALE

UNIVERSITY OF LONDON PRESS LTD
In association with
THE NORTHERN RHODESIA AND NYASALAND
PUBLICATIONS BUREAU

Uwalengele ifikope ni
Petson D. Lombe

Copyright © 1958
by Joseph R. Mutale

UNIVERSITY LIBRARY

Printed & Bound in England for the UNIVERSITY OF LONDON PRESS LTD,
by HAZELL WATSON & VINEY LTD, Aylesbury and Slough

ISHIWI LYA NTANSHI

NDETILA natemwa sana apo ici citabo capwa, pantu calimfina nganshi pa kucilemba. Namwishiba ne muntu nshatala nembapo icitabo nakalya. Kuti cansekeshana nganshi nga basumini-sha ukucicita icitabo.

Ifintu fyonse ifili muli aka katabo, amalila, amacushi, na mangalo fyalicitike icinecine, eflyo twailemona uko twailefundisha mupepi na Zambezi mu ishilya lya uyu wine mumana.

Uko kuntu baletila fye kafundisha uo batumako, ayafwa. Nalimo kwafwile bakafundisha batatu. Kanshi bushiku bumo ilyo twali mu sukulu, twaumfwile kafundisha umbi ukufwa kwakwe ku Zambezi. Awe naumfwa abasungu abati Joseph niwe uleyabula amalalo yakwa ulya kafundisha afwile, ukesa kabili nga amashindano yapalama. Ku mulandu wa nsoni no kukanatontonkanya bwino, nalisumine bwangubwangu, lubali naletiina ukuti nga nakana kuti bantamfya ku sukulu. Kwena nshaishibe no bubi bwa uku kuntu iyo, naile fye mu mfifi. Kanshi pali aka kashita mwalatampa ukusoma, yesheni ukumfwikisha umu ifilembelwe filolele, pakuti mailo mwikalawishika.

Nine wenu pe,
Joseph R. Mutale.

IFILIMO

1	Twaima pa Sukulu	5
2	Inkalamo Shaisa	7
3	Twafika mu Musumba wa Mfumu	9
4	Abapatili Babwelelamo : Amacushi Yalanangulusha	12
5	Twaisula Isukulu	14
6	Umucele mu Kamana	16
7	Ijanda Yesu Yaleleta Umwense	18
8	Ukuyamone Mfumu	19
9	Ubwite bwa ku Isano	21
10	Ubusanso na Malila	23
11	Imilandu Ifyo Yalubulwilwe	25
12	Ukuipakisha : Umunandi Alwala Mupepi ne Mfwa	27
13	Umunandi Apola : Ubwinga Bwakwe	29
14	Impela ya Macushi : Twabwelelamo	31
15	Kalata	32

TWAIMA PA SUKULU

INSHITA yali fye ulucelo nga filya fine kuba na pe mu nshita ya mpepo, akasuba takalabalikisha. Awe naumfwa abapatili babili abo twali no kuya nabo abati natuleya. Naumfwa na munda mwalila na macololo, na ku musana kwapona ; apakukana napo pabula. Icishela kutila fye natuleya, pantu ubushiku banjipwishe nalisumine, kanshi nga nati kankaneko pa bushiku bwa kuya, kuti caba nga neo abanandi batumpaika. Kabili kuti caba kwati libula ilyakuti ukwaya umwela nalyo eko lya-konka. Naibukisha na lilya ipinda batila ' umwana ashenda atasha nyina ukunaya '. Caba fye kwati nine baumine lilya ipinda. Kuti cilya naima apo naikela, naumfwa nga ne waima pa menshi ; na tukaputula tuli fye utwatentemuka, kwati untu baikata aleiba isabi mu myono ya bene. Nalati nga natontonkanya ifyo naumfwile ukuti balafwa ku Zambezi, na mano yapela, nasuka nati fye wafwa wafwa, washala washala. Natontonkanya ukulaya abanandi, lelo nati nga nabalaya ubulanda bulenkata, nakunkuluka fye nabika no twakufwala muli motoka ; nakoola no kukoola pa kuti umwense upwe. Nakakisha na kamushipi muli kakaputula, ico kalikotele natiina ukukakisha nati kaleputuka. Kwena naumfwa mu mala mwalapota, nakunkulukila ku kayanda ka busaka. Uko kuntu nailekoko-lako nganshi. Umo abapatili bali balendolela, basuka batumako uwa kumbula, elyo nalaisa uko bali. Banjipusha abati : bushe taulefwaya kuya ? Nshayaswike bwangu, nabalile nalatontnkanya, awe icishela kutila fye, iyo natuleya. Napa kusumina ifi naibukishe ukuti kwena, nkabwela kuno ku sukulu nakabili, kabili ne ndalama nkalafola, awe naumfwa no mutima wasansamuka. Lelo te kusansamuka kwinekwine, pantu naleti nga naibukisha ifiswango bashimikako, awe cayafya no kwafya pa kwikala. Icishela kwikalisha fye muli motoka, na namutekenya anyanta na ku menshi yakabe, yalya yene beta abati petulo.

Mukwai wandi ni mu kanwa nkokwele; namona motoka yalaima fye amabaka.

Twafika pe tuka Iya minshoni, banjipusha ukusosa ifyo nalefwaya mu ituka. Nomba naibukisha ne fyo bashimika abati umuntu nga bamupingwila ukufwa mu cilye, balamwipusha ifyo alefwaya ukulya pa bushiku bulya; nati na ine e ifi fine cili. Awe kwena nashipa nati ndefwaya amasaaka ya bunga yabili, no mucele, na shuka, imipika ne mbale mutanda. Kabili nati mpeniko na malaya yabili na tukaputula tutatu. Bwangu bampela no wakutwipikila abika na muli motoka. Twayamba no bulendo. Kanshi lilya twatampile ubulendo akasuba kali fye pakati ka mutwe, no kukaba ninshi kwakaba.

Twaendele icibi, neco ni mu musebo usuma, kuti cilya akasuba kasendama twafika na pa Kamative Mine. Naumfwa umupatili alipo umukaya asosa ukuti uku tuleya takwaba musebo, na pa kufika ku ndo katwishi. Ine pa kumfwa ifyo, umutima walalanguluka fye uko mfumine, natontonkanya nefyo ningafyuka. Umutima umbi wanjeba ukuti mfyuke ubushiku bonse nga basendama. Umo ndetontonkanya ifyo, motoka nayo yenda fye, awe twasuka twafika na mu ilungu, motoka yabikapo fye no kubika, yasuka yafika na mu kamana. Ukulolesha pa mumana pantu pabula ubulalo. Awe motoka kwibisha no tumipeto, na pa fipuna twaikalepo twaba fye mu menshi. Naumfwa umunandi twali nankwe asosa ati; awe mwandi lelo lyena twafwa. Ine ico naletontonkanya ukufyuka, no kuti mbikeko na mano nakalya. Kusuka motoka afuma na mu mumana, elyo imitima yaikala. Twabikapo no bulendo. Kuti cilya twaba fye mu kufumine lungu, motoka atika na mu matipa imipeto fye yonse. Nomba elyo na kambole afulama. Kuti nga baesha ukutikulula, yakaninina fye ndai, elyo yacila no kwingila panshi. Icishela kulafumyamo fye utupe tonse mukati pakuti yangukeko. Twaya na ku kutema ifimuti bonse fye na bapatili kumo. Akasembe nako kantu kafupa, kuti nga kakoma kwati ni mu ibwe ulekoma.

Cilya twatema, twalatunta, twaletana ne fimuti mupepi na

motoka, twalabika na mu isamba lya mipeto ; twayamba no kusunka. Kuti yakaninina fye ndai. Kuti umo twali tuletukusha no twakufwala twalamba no kulamba ku matipa. Twabala twalatusha. Ine nalaeba umupatili nati ala amabwe yena kuti yalinga, pantu yena teti yasinguluke. Ico nasosele ifyo pantu namwene ifimuti fyonse fyalifungaike ku mipeto ya motoka. Awe twaya na ku kutunta amabwe ayengi nganshi, kuti na mabeya nayakalipa. Awe mukwai nga palya pene, twabika na mabwe mu isamba lya mipeto. Lilya twalebomba ilya milimo, kanshi akasuba nakapita, kaba fye nga lilya inkoko shalaingila. Kuti namutekenya ukweshako, nakalya cakaninina fye. Naumfwa umupatili umo ati; iyo natusendame, tukesaeshako kabili ulucelo. Pa kumfwa ifyo ine no munandi twatemwa nganshi. Twaya na mu muti umo ifi twalayanshika, twakosha no mulilo uwingi nganshi.

2

INKALAMO SHAIISA

CILYA twapwa ukwanshika, umunandi aya ku mumana ku kutapa amenshi, uwakwipika nao atekapo no munani. Nomba ico twanakishe ne nsala nayo yalikalipishe, twaipula fye ifyabula ukupisha; twatekapo no bwali, nabo bwapya fye nga ku malaiti. Uwakwipika abikamo no bunga. Kuti ati esheko ukunaya bwamwansha, nomba ukuti atile nshaishiba nakalya. Icishela nomba kulayalula fye umwiko nga uleoba ubwato. Ico ine nalinakishe ne nsala nayo yakalipisha, amaka ya kuseka yabula kuti nacensa fye ameno, nomba ico imilomo ilepawike, naumfwa kwakalipa awe naleka. Naumfwa umunandi amweba ati: bushe iwe wine walishiba ukunaya? Umulumendo ulya ne nsoni shamwikata pa kwasuka; ati fye iyo mukwai nshaishiba. Nasuka napitila na ku mupika, nanaya ubwali bulya icisuma

7

nganshi. Batila butalale, ala ninshi ni pa nsaka apakuti ifipe fya mali nafifula, na onse naishiba ukuti ndeya ndye akatembu cupo ku nanda. Twayamba no kuishikaika ubwali; kuti wati bantu basendeme ne nsala imyaka itatu. Tushipwa fye ukulya umulumendo aya na ku kusamba ifipe. Ii nshita na ine eyo nashukila iya kuya ku kowa. Umunandi ninshi aleipikila abapatili. Amenshi nayo naleowamo yatalele nganshi, nomba pa kuti ifiko fyalifulishe, nasukile naikoselesha, naya na ku konto mulilo. Ilyo nabwelele ku kowa ninshi na bapatili nabapwa ukulya nabula ne fipe nalasamba, umunandi nao aya ku kowa. Nasuka napwa ukusamba ifipe, umunandi nao abwela ku kowa, no mweshi ninshi wabalika. Twaikala na ku mulilo, twalapuma ne lyashi.

Ine umutima uletontokanya fye ukufyuka. Ico twanakishe, tatwaikalisho, twasendama no kusendama. Mukwai kuti fye cilya twalasepukilwa fye, twaumfwa shalilila fye pa ishilya lya kamana. Isho nkalamo shali shibili, kuti nga shalila na macololo munda nayo yalaililila fye. Shalungama na apo pene twasendeme. Umulilo nao ninshi naulota. Ine nati kambikepo inkuni, kuti cilya naimya fye umutwe, naumfwa shalilila fye ngo mu, awe natiina no kusonkeleshapo, natobapo no mutwe. Awe umupatili ena aima, abuula na mapepala ayengi abika na pa mulilo, abikapo ne nkuni, ala twamusantike nganshi. Ico pabe cengelo ca mulilo awe shalashinguluka fye mu mbali kwati mimbulu, kuti shapitila uku shapitila noku. Icamupamba abapatili nabo tabakwete na mfuti nakalya fye, ala bulanda mukwai. Nelyo abakwata imfuti nga tabashiye, pantu tashalemoneka iyo. Shatupunsha bushiku bonse, kuti cilya bwaya buleca twamona shatunguluka shalaya no kuya peshilya lya kamana. Na ifwe catwansha ukulala pantu no kuca ninshi nabuca. Nga filya batila ikanga lilele fibi, no mutwe mukumpulo. Twayamba no kutikulula motoka. Kutu twafundumanako fye umuku umo, awe na motoka atikuluka, twalongamo ne fipe fyonse, twayamba no bulendo twalaya.

Neco fwe bengi tatwaishibe kuntu twaleya; kuti tubikilepo

fye ukwipusha uyo mupatili uwaletukenya motoka. Nao kuti nga wamwipusha ukuti kwashala shani? Ala mukwai kuti waumfwa ati fye epo tucili. Nomba na we wipwishe na ku mukoshi kwafiita. Umo twali tuleenda, twasuka twafika na pa kamana. Ico kena kali na mabwe, twayabuka fye bwangubwangu. Cilya twaba pa ishilya, twati awe insala yacilamo, natwipike icakulya. Twatampa no kwipika. Ine naya ku kutapa amenshi, umunandi ashala aleipika icakulya ca bapatili; kuki wesu nao alekoshu mulilo. Kuti cilya ndetapa amenshi; namona fye icisabi nacuminwa mu matipa. Nabala natiina nati nalimo cisoka. Nalolekesha, namona fye cisabi icikulu nganshi. Awe mukwai nacipitimuna, naciwala na ku banandi. Awe mukwai twatemwa nganshi. Pa nshita ii ninshi na ku kufyuka nindabako; umwensu ninshi naunjikata pa mulandu wa nkalamo shilya shatupunshishe bushiku bonse.

Twabika ne sabi lilya mu mupika, kuti twalifulumisha fye, awe twatekapo no bwali, bwapya, umunandi anaya no kunaya. Neco isabi lya cimonekesha, kuti ubwali buleipitila fye kwati lishitima lya malamba. Tushipwa fye ukulya, twalakaka no tupe, twabika na muli motoka, twalalindila abapatili balye, awe hasuka nabo bapwa no kulya, twasamba ne fipe, twabika na muli motoka. Kabili twabikapo ubulendo bwesu. Motoka nao pa kubutuka, neco batalaifa balile, yalayaka ngo mulilo wafika pa misanse.

3

TWAFIKA MU MUSUMBA WA MFUMU

Apo epo namwene ukuti motoka ilabutuka mu fyani, neco ni mu kamutengo, no tufyani nato utunono, umushili nao wankanka. Motoka kuti ileima na mabimbili kuti wati ni mu musebo wa tayala. Ine nalekumbwa imiti; kuti akamuti nga kalisalala,

kuti watema fye itatu no bukula bwakumana. Nomba mukwai nga filya batila uko bashuma bantu na membya yaba na pa cishala. Imiti yaba fye icyaya mpanga fye yonse. Nomba mwandini umushili eo namwene ukuti ifisabo fimo ifyaba kumwesu teti fikulemo bwino, ifili nga male na kalundwe. Lelo kalundwe wena nalimo kuti akula, pantu na kumwesu kwine mumomumo mulasangwa umushili wa musango ulya, kalundwe akula fye bwino. Muli ii mpanga emo twaipakishe ukwenda, nomba ico ni pa mwela tamwali ne cakuti tulyemo, lelo imiti ya fitwalo imisuku ne mifungo fyalemonekamo ifingi nganshi.

Kuti umo twali tuleenda nga filya, twamona fye ififwani fya masaka, twamona na mayanda akatalamukila. Nalaipusha umupatili nati; apa twafika e pi? Nao ati; e pa musumba pa Shacilaba. Ine mu mutima nati umusumba ukalamba, kanshi tata. Kuti ukufika twasanga amayanda mutanda, nayo nga walolesha, kwati nalimo matanga ya gombe. Kuti abantu nga nabasendama, na bali panse balebamona. Kuti fye cilya batumona, abengi balafulumukila mu mpanga; bambi bashala nabeminina manengwa manengwa. Nomba ine pa kumona ifyo campapusha nganshi. Naipusha umupatili nati cinshi balebutuka. Nao ati, balya umwene balebutuka, bantu bashasonka musonko. Bena baleti nalimo tuli basungu bamusonko. Aba beminine bena balisonka, eco tabaletiina nelyo kamo. Cilya twaimika motoka, abapatili balapela na bantu tuswiti na tumbi uto bakwete. Bambi bena beminine fye baletamba. Ukufwala kwabo eko wingapapa, pantu abengi kuti bafwele fye imibinda. Kwena nalimo bena balepapa ico bamwene ifwe tufwele amatoloshi. Kwena ine insoni shalinjike pa kumona abantu banensu bali mu musango ulya. Te kubaseka ndebaseka, lelo imifwalile yali ibi nganshi. Lelo kumwesu nelyo kushali matoloshi kale, lelo ifyo balefwala fyali ifya mucinshi, pantu ifilundu balekumbanya umubili onse. Pa mushi ulya twaikolepo insa imo, batupela ne cakulya icingi nganshi, napo nga nico abapatili babapeleko ifyalowa eco nabo

batutebetele filya. Ala twalilile twafilwa fye. Cilya kwa-
petama twaima no kwima, neco twaikuta kuti tuleenda fye
bwinobwino, lelo ukwenda kwena ni mu mpanga umwabula
umusebo, kulila fye apo twamona palungama epo twapita.
Twaendele kasuba konse, mpaka no tufilyo twalile twasungu-
luka, insala yakalipa nakabili. Kuti cilya calaba fye icungu-
lougulo, twafika na pa Nshasale, pa musumba wine uyu epo
twalungeme, e pali ne sukulu. Twatula motoka akatalamukila,
te kutali sana pantu twalemona amayanda. Uyu e musumba
namwene ukalamba, lelo imikulile ya mayanda yena yali fye
musango umo wine nga yalya twatulileko. Kwena wali
uwacindama, kabili uwapyangwa ubusaka.

Uko twafikilile ku mbali ya mushi, kwaba na kamunyamunya
ku ncito. Twaipika ne cakulya, twalya no kulya. Ilyo twapwile
ukulya twayanshika apakusendama twalaololoka. Ine nati
ndebelenga, nabula ibuku, awe naumfwa ubulanda bwanjishila,
nalalanguluka, awe naposa ne buku na filya. Ndeti nga nai-
bukisha uko abapatili bali no kutusha, awe mukwai na maka
yapwa. Nasanga nshaishibe ululimi nelyo lumo ulwa kuti
tukaleumfwaninamo na bantu ba kulya kuntu. Kuti cilya caba
cungulougulo bonse twasendama, neco kwena kuntu kwabula
ne cakutufufya utulo, twalele nga bafuma mu cifungo, twai-
shilebuka fye ninshi na kasuba nakanina. Kanshi abapatili e
babukile bwangu, twasanga nabakosha no mulilo. Ifwe nomba
kutampa fye ukwipika. Tulepwa fye ukulya, twalaya na mu
mushi.

ABAPATILI BABWELELAMO : AMACUSHI
YALANANGULUSHA

IYEE, ala nga ni ku mushi kumwesu kuti waumfwa abati; bana-kulu Mwansa shiseni mumone balya baisa. Iyo mwandi nico ifyakushimikilwa fyanguka. Ilyo twapololokela muli uyu musumba, kuti na ka ku ibele keshile kumo ku kutamba. Twayaimika na motoka wesu pa njanda ye sukulu, twalafumya no tupe twesu bukilibukali. Ninshi ilyo nimfwala kakaputula akabuta na tupatufu ku makasa ne mifuko iyafitulukila. Kuti na bantu baishiba fye ukuti aka kena e kakafundisha baletako mwandi. Cilya twapwisha ukufumya ifipe nalaipusha umupatili nati: bushe isukulu lili kwi? Namona asonta mu isambalya muti. Ala napapile nganshi, kwena nasuula nati ukufunda te mulandu na panse pene balafunda, kulila tuletuala icalo pantanshi.

Pa kusanga twapwilile inshita mu nshila, naumfwa abapatili abati; nombwa ifwe twabwelelamo, pantu nga twacelwa ukufika ubushiku twalaile, kuti basakamana abati pali iciliko. Ilyo ninshi utunkolonkolo tonse utwe sukulu nabatupela, pamo ne nsa iyakumonapo akasuba. Kuti nga palya ntampile ukulanda, nabanina na muli motoka, no kuya balaya, inshita inono twala-sonta mu fishilwa motoka ashile alemba, nomo bele mwalemba no tuni.

Ubushiku abapatili baile tatwafundishe iyo, twalewamya fye mu kapompa kesu, no kuseba mu isamba lya cimuti mwine umo baleti e mwisukulu. Twakungwilepo nga apalefikila umusungu wa musonko; twaimika ne nyenjele ya cikopo iyo abapatili batushilile. Cilya caba icungulo, twapwa no kutabika akabwali kananjana banaile kuli kuki wesu, awe twalapekanya ifyakufunda ulucelo. Nine wine nali kafundisha mukalamba. Ico ine nshaishibe lulimi lwa kulya kuntu, naeba umunandi uwaishibe ululimi ukulafunda utwaice tulya tuletampa isukulu.

Mu kayanda kalya tatwamwene tulo ku mulandu wa tumu-
qwiwii, nasuka ine naikala fye. Na njanda iyo iyabula ukuma-
swa, ala twalolele bushiku bonse. Njise nshibuke nasanga na
menshi nayapya, awe napalampansha na ku menso. Kuti cilya
napwa ukusamba ku menso namona utwaice tubili natutungili-
kana nge nshinge shaponya amasako, kamo kasendele ubwali,
kambi nako umunani. Uwikala ku mwinshi tatumpa, awe
mukwai umulumendo apokelela no bwali. Akaice kakupu-
kulapo, kuti ncebelamo, ni nkoko. Awe mukwai twalasekaseka
fye. Akalipo akakalamba kaisaima kalalanda akati: ubwali ubu
bwafuma ku isano. Imfumu yatila ileisa mumona akasuba nga
kabalika. Ine ico nshaleumfwa naipusha umunandi nati,
bushe ifyo kalebelenganya e mukutula shani? Umunandi
alanondolwela. Ine mu mutima nati te kuno beba abati ku
Zambezi takwawama, bushe bufi babepa? Nga bufi tukamona,
kabili batila 'ukusushe lungu kwendamo.'

Nelyo ilya nkoko ishaipikwe bwino, lelo na ine wine nalilileko,
pantu natinine ukuti nga nshilileko imfumu nga yaishiba kuti
yampatilapo. Pantu batini bena pa kwipika babikilemo fye
fyonse, imitwe, ifikondilo na mala. Kabili natontonkenye
ukuti tacawama ukukaana icakulya pa muku wafika ku calo ca
bene, epali kabili nga wakokola, bamona we wakene walalya!
Ici kuti cabipa nganshi. Mwalishiba nga ni kumwesu, kuti fye
ngo muntu ubweni bwayabulepwa, elyo ati kankaneko nati ifi
nshilya; mailo cilya baya ku kutumya, waumfwa e lyashi babi-
kapo abati; ba Namayakuba nabo kuti fye cilya baikuta wau-
mfwa abati ine nshilya mpambata. Waumfwa bambi bayasuka
abati; ala na imwe ba Shikulu Comba, te kwikuta aikwite fye;
ngefyo bulya bushiku alecibaika fye nge lyapena.

Cilya twapwa fye ukulya ubwali, nayalisha ne nyenjele,
twabula ne fitabo fyesu twayabika na mu isamba lya muti, umo
mwine e mu isukulu lyesu.

TWAISULA ISUKULU

KUTI fye cilya inyenjele yalila, twamona mukwai utwaice twayamba no kwisa. Ifwe twalapapa fye twati kanshi abaice ba kuno balitemwa isukulu. Ico ni pa cililolilo, na kakushala ku mushi nakalya.

Ico umunandi wena te wa ku caliki ca Katolika, abala ashala ku njanda, ine naya mu kusalikisha abaice. Nomba abana bene bakusalikisha, bantu babula no kwishiba ico balecita, kuti bale-ntamba fye kwati baletamba uulelisha isese. Na ine ico ndi mweni ndebalolesha fye no kukalipa iyo, filya fine mumfwa ukuti 'ubweni bwapeteke akabwa umucila.' Cilya napwa ukupepesha no munandi aisa, twatendeka na peleti. Uko kwena eko cayafya no kwafya, kuti kafundisha nga apunda, abana na baletombokela mu mulu, na balesunka abanabo, ala kubala na ifwe bene bakafundisha twawa fye ku nseko. Ici-shele kubatwala fye mu isamba lya muti twalayakana na bana bene. Ine nabulako abana aba myaka ibiliibili pa sukulu, nati nalimo bena kuti baumfwako akacisungu panono. Elyo tonse utwa kutampa napela umunandi uwaishibe ululimi lwa kulya kwine.

Kuti umo tulefunda ifyo fine, na kasuba kaba na pa mutwe. Kanshi natulufyanya kale ku bantu ba mu mishi. Bushe kuti mwati mulandu nshi twalufyenye? Kanshi tatufumishepo bana bamo abo bashibo bateka injombe, ukuti babwelele ku kucema injombe. Inshita yonse ii shili fye mu macinka. Kuti umo tufokopele nga filya fine, twamona fye kapaso wa mfumu uyu afika. Alatweba ati ala injombe shalafwa ku nsala, fumye-nipo abaice abo bashibo bateka injombe bayebeswile. Kuti cilya kapaso apwa fye ukulanda, twamona abaice baisaima fye ukwabula no kuti tubebe nelyo kamo, batendeka ne mbilo balaya no kuya. Nomba ine ico nshumfwile ifyo kapaso ulya alanda, nalaipusha umunandi nati; nga kanshi caba shani?

Umunandi alanondolwela fyonse ifyo kapaso asosa. Ine nati eco abaice baimina fye ukwabula no kubeba bwino iyo! Umunandi ati, ee, kwena mulandu tabalaishiba umo isukulu lyalola, leka twicita mu lubilo, tukabanasha bucebuce. Awe nasuula, nomba umutima wena washala ulekalipa.

Kwena ndetotela no munandi ulya twali nankwe, pantu e waishibe ululimi lwa balya bantu. Pantu ine kuti nafulwa, nalafwaya no kuti ncite mpasase, lelo umunandi pa kulanda nabo anasha ishiwi kwati nshikalipe, e calenga e walefusha amano ya balya bantu, mwandi nga batalile batutitika. Ukuntu uko abantu balefwa ifyo abo baletuma ku kufunda, na ifwe bene mwandi nga epo imyeo yesu yalala. Cinecine nga wafika ku calo cimo uko ushiletesha lulimi, kuti nelyo bati ipayeni uyu, teti uteshe, kuti wapulikilwa fye isembe pa mukoshi, elyo wai- kalisha no kwikalisha.

Pali ubu bushiku tatwafundishe sana, pantu abana balifulu- mwike pa kumfwa amashiwi yakwa kapaso; na bashelepo banono nabo twabaleka baya ku mishi ku mwabo.

Ulucelo ilyo abaice babwelele, twabapele ukupyanga. Ukwabelele ishuko lyandi, pali aba bene baice, umwaice umo aumfwa uko ndeimba ulwimbo mu Cibemba. Naumfwa fye uko asosa ati: kanshi bakafundisha muli Babemba! Ine nshayaswike bwangu, nabalile natalontonkanya ifya kwasuka uyu mwaice. Naikela fye shilili pa nshita ikalamba. Lelo ico namona nao antontomeshe fye amenso, kabili caba kwati nimusuula. Awe nalamweba nati; we mwana wasambilila kwi Icimemba? Anjasuka ati; nalekala ku Wankie, eko nasa- mbilila ne Cibemba. Apo pene nasumina ukuti kanshi cine- cine kuti aishiba Icimemba, pantu mu Wankie mwaba fye kwati ni mu Lubemba, Ababemba bafulamo nganshi. Awe no- mba akaice ako kaba e kacibusa wandi kenekene.

Ku nshita ya cungulo cilya twaleka isukulu, twasalanganya na baice, naeba kalya kaice kaishiba Icimemba ukuti kena ka- shale. Ico naumfwa ifiko fyababa pa mubili, nakeba ukuntu- ngulula ku mumana, ukuti njeowako. Awe no kwima twaima

twalaya, twakonka akashila ka tondo. Pa mumana napo tapaleshe, twafika fye bwangu. Nomba iseni muloleshe amenshi, kuti wamona yalefuka icushi ku kukaba kwati bayafumya pa mulilo. Aya menshi yali fye mu kamana akanono, akaita mu ukalamba. Ifyakushimikilwa afibula kulayanguka nga kuti mulepapa fye pa kumona akamana ka uyu musango.

6

UMUCELE MU KAMANA

IYEE, ala Mulungu abumba utwingi, kabili ne citendwe takwata iyo, ne cilafi naco cine takwata nakalya fye. Nga walolesha amenshi ya muli aka kamana, kuti wati nalimo pali uko bayabilausha elyo baleitila mu mumana, kuti wati ni yalya menshi yafuma mu shimeluta ku mikoti. Nabalile nalalolesha no kumona ifyo yapita, napapile nganshi, kuti njikete fye icinwa ca panshi. Te kukaba kwa menshi kweka kwansungwishe, lelo kabili musango wa kuti aya menshi nga yapalila mu fyanj lucelocelo, yaluka ifintu fimo ifyabuta tutu, ifyakambantana. Ifi fintu nga wamyangako mucele fye papela. Akaice kaponana mu kunondolwela akati: ifi fintu mwamona ifyabuta, abantu nga bakusa, baya mu kwipika, nga fyakama, fyashala ifyakosa, e mucele wine. Ine natontokanya na filya bengacibwa, nasanga fyalingana fye, nasumina ne fyalandile akaice. Naumfwa icitemwiko candi ku kaice kalya, calaya fye pantanshi, pantu kaletungulula ngo bulungu pa kulondolola utwebo. Nasuka nakepusha ne shina. Akati nine Siamabula. Ine pa kumfwa ilyo ishina nafwaya ukuseka, naipingula nati nga naseka umwaice kuti afulwa ati ndemuseka ishina, nati fye mwa!

Ine pa kumona amenshi ya musango ulya nati nalimo umu mwine emo tuleowa, awe natendeka no kufuula. Kutu cilya

nati ndeingila mu menshi, naumfwa umwaice aililila fye ati ;
yangu yangu batica mwafawa. Awe ine nacilimukila, nakepu-
sha nati, kanshi ni shani we mwina mfumu ? Akati ; muli uyu
mumana calibindwa ukowamo, no waowamo onse kuti afwila
ku tulo. Na ine nati ; uwabinda nani ? Nga ni mfumu uleke
njepokako ulusa. Akati iyo eflyo caba fye, cisha washa, ni kale
abakalamba bacimwene, e calenga bonse abalefyalwa besa mu
kusanga ifyo fine. Takuba uupamina ukowamo nelyo umo.
Kabili nga bamona umucele taufumine umwaka umo, besa mu
kwitilamo ubunga, ninshi umucele ulefuma nganshi. Awe
nomba ine naikala fye tondolo, ne wacilati ndeowa ayakaba, neco
ni mu mupepo. Ine nati awi mwaice ico mukonka fya cisenshi,
tafyalinga kusumina. Nako akati ; na imwe bene bakafundisha
kumwenu eko fyaba ififulo fimo ifyo mutiina, bushe te ifyo fine ?
E pamo noyu wine mulonga, ifwe twafyelwe fye, twasanga aba-
kalamba baleutiina, e calenga na ifwe emo twakonka. Na bashi-
fwe ba bashifwe bakale baleutiina ; elyo imwe mwise musushe
aya mashiwi ! Aleni nga mulefwaya ukufwa, cikulu ine namuso-
kako. Nomba ine nshilefwaya mowemo na ine epo ndi. Imwe
nga mwamona ukuti ndemubepa fye, cisuma mukalinge ine
nshiliko elyo mukowemo, nga mukacesha ubushiku ine nka-
mupa injombe ilya batata bampela.

Naseka no kuseka nati ; oh, kanshi mwaice iyo njombe yena
nkaipoka. Kwena nelyo nalelanda ifi, mu mutima nalishibe
ukuti akaice kalelanda icacine. Naumfwa umwaice ati ; ala
iseni kuno mulange apakowela, awe nalakonka fye umwaice
panuma nge mbwa yaumfwa ubwema bwa ciswango ; twasuka
twafika na mu mumana umo ako kene kamana kaita, akati emo
towa ni umu. Apo pene ninsotola ne fyakufwala, naiposa na
mu menshi, kwena namo mwine tayatalalishe sana, yali fye
ayakabilila, pantu e pa mawilo ya kalya kamana. Ndepwa
fye ukowa, napoka no twakufwala ku mwaice, nafwala twalaya
na ku mushi. Twafika fye na kasuba kawa no kuwa. Ico
twalikokwele ko nganshi, umunandi kanshi nasakamana, ale-
fwaya no kwisatukonkela. Twasanga ninshi no bwali nabanaya

kale, epo twafikilila fye. Cilya paba fye muntungulya, naimya no mwaice ukumutwala kumwabo.

Lilya ndebwela ku kutwala umwaice, nalatontokanya neka nati bushe ine mfika kuli ulya mumana, ukwabula ukuti mbe no mukaaya, bushe nga nshowelemo muli yalya menshi? Kabili bushe nga cinshi camponene nsambamo? Ifi efyo nale-tontokanya ilyo nalebwelela ku nanda. Kwena napanga nati nkowamo, ukaleke nkawine ilya nombe. Ukufwa ku bwanga mulandu we sakamika, ubwanga uushibusakamene teti afwe ku bwanga nakalya fye. Cinecine nga wauma umuloshi no kusuula wasuulako teti pabe nelyo cimo icingamonekapo; lelo nga waci-bika ku mutima, wafufya no tulo ku mulandu wa kutontokanya ukuti nauma umuloshi alendowa; lyena cinecine, kuti basanga fye umine nga mailo. Kanshi ukulowekwa kwena tuiletelela fye fwe bene mu kutontokanya ifya buloshi ukuti fyaba na maka ya kwipaya umuntu.

7

INANDA YESU YALELETA UMWENSO

UWALETA ubushiku kwena mwandi aliwanya nganshi, pantu kuti cilya wati uletontokanya ifingi, awe utulo twaisa walala. Umo mukwai nali ndetontokanya ifya kowa mu kamana kalya, awe no tulo twasuka twansenda.

Eya nindaba kantale nshimike umulandu wa nanda yesu ilya twalesendamamo. Mwalishiba ku mushi ifyo amayanda yesu yaba; kwena amayanda batala baimika ifilu, bamasa, bakubatila na mu kati, no mutenge bafimba, kabili baleshingula bwino-bwino mukati na kunse. Nomba tumone ii nanda twalesenda-mamo, ntile fye yonse amayanda ya kulya kuntu. Awe mwandi cipesha mano. Balimika fye ifilu bwino no kufimba nako

bafimba fye bwino, nomba tabamasa iyo, kabili tabakubatila, kuti fye ifyani nga fyamena panse fileingila na mukati ka nanda. Kuti watini nanda iyo umwine afwile ilyo ishila-pwa, ilya batila inanda ya cishale.

Bushe imwe kuti mwati inanda ya musango uyu kuti mwalila nangu akasense nanda, te nakalya fye. Mwakuti nga waumfwa tumunwinwi nga twayamba ukulila, waumfwa mwakaba na see, kwati ni mu lupako lwa nshimu. E nanda twalesendamamo fwe bakafundisha ba pali lilya isukulu. Nomba umulilo wena te wakushima iyo, pa mulandu wa mwenso, mwati nalimo ici-swango kuti catwingilila. Nomba sangeni ku bakaya bene, kuti wasanga uku lubali imbushi nashilala, uku lubali tubana nato natulala. Amayanda yena yaleba imisangomisango, kuti napo wasanga akalupungu akatali nganshi, kakuti nga waninapo watemwa nganshi, ico pena nalimo teti pabe tumunwinwi. Icabipileko fye ku mpungu shine ishi, minshi, pantu kuti pa kwingila ulekulika fye nga fundi alebendela inama. Kabili na yengi tayakoseshe iyo, pantu kuti amainsa ayengi yalewa ku mfula.

8

UKUYAMONE MFUMU

CALI ni pa nshiku ya Mulungu inshita ya lucelo, twatampa no kusamba bwino. Naeba no munandi nati mune apo twaishila tatwabala atatandala ku isano, tufwile twafikako lelo. Umunandi nao te mukani. Twabula mukwai na batambata-mba twaingilamo, twabikako no tumalaya utusuma nganshi, twakaka ne nkolo, twalamoneka fye utunyamata. Naumfwa umunandi anjipusha ati; bushe mune kumwenu pa kuya ku kumona imfumu mucita shani? Na ine njebele, ala mune

tulebulapo insalu imo pali ishi abapatili batupela isha kushitamo umunani, tutwale ku isano. Awe umunandi asumina. Twabula ne nsalu iyalipo ikalamba, twatwika na kaice, twatambuluka no mulongo ukulaya. Ilyo twafikile ku isano imfumu ninshi ili pa lupungu, nomba abene bakabilo twasangileko, cilya bapwa ukutuposha, twabafisha na mashiwi twayendele. Kabilo umo aya na ku kweba imfumu. Awe patala papita fye akashita, tuloleshanya fye nga bacibulu.

Kuti umo twali twikele tondolo, twamona fye cilolo umo aisaima, asunshila na mu mubinda, ayaiminina nga filya akatalamukila, atendeka no kubelenganya utwebo kwati katyetye kali pa mutenge. Alanda alanda mwe. Nomba ine nati fye kanshi uyu e nuni ya kwita imfumu. Kwena mwandi ne mfumu ine yatemwe nganshi. Kuti cilya apwa ukubelenganya, kabili patalala na tondolo, panuma ya kashita akakalamba, twaumfwa umbi ayankula, ena ali mu lukungu lwa lupungu pamulu. Kabili ena untu aina, no kusamba nasamba sana, napilinganya na kamuti mu myona. Nati ndolekeshe namona bapalana sana no mukalamba umo uwaleonta umulilo akatalamukila. Kwena ilyo naishileipusha panuma, banjebele ukuti e beshikulu bamfumu bonse babili.

Ala kuti fye lilya ulya cilolo apwa fye ukubelenganya, aingila na mu lupungu, mwatalala na tondolo. Kashitakashita nau-mfwa abati imfumu nomba yalaisa, ikaleni bwino. Cinecine twamona fye imfumu yafika na ulya wine acilabelenganya, baidkala na pa fipuna.

Imfumu yayambako aiti: mwapoleni bana bandi mwe baisa ku kushibusha icalo candi, muli umutende? Muleyangala bwino, mulelila bwino? Cilya imfumu yapwa nau-mfwa ine umutima walafwaya ukwasuka, nomba kuti nayasuka shani ne ushaishiba lulimi. Nau-mfwa umunandi ayasuka ati; mukwai tuli fye umutende, twati tuye tumone imfumu, pantu apo twaishila tatwafikako kuno isano. Apoka ne nsalu ku mwaice, aipela ati; mukwai akalusamu aka twishile nako, twati imfumu kuti ilesamwina. Imfumu yatemwa nganshi, aiti; eya bana

bandi Mulungu alemwafwa, muli bana basuma mwe bebukisha na bakalamba. Elyo yatendeka ukutwipusha imitundu yesu. Umunandi ati: mukwai uyu Mubemba, na ine ndi Mulozi. Elyo mukwai imfumu yaponi na mu kulondolola ifyo batica banensu bafwile ku malwele ayalekanalekana. Ilyo imfumu yapwile ukulondolola, ifwe no mwensu walitwikete twatalele fye tondolo. Uuli apa ati na ine nalimo eflyo nkafwa. Cilya twapwa ilyashi twaisaima twati bashalepo mukwai. Imfumu na bakabilo bayasuka bwino, abati kafikenipo bane. Ico ni pa Mulungu twalungama fye ku kowa ku mumana.

Kuti fye cilya twabika utwakufwala panshi, twayamba no kowa twamona na kaice kafika, akati: batica balemufwaya nombaline ku isano. Awe nombamba twaowela fye mu lubilo, twatampa no lubilo ukuya ku isano.

9

UBWITE BWA KU ISANO

Kuti ukufika ku isano. Imfumu aiti yangu bane ifyo namucusha, ala nacilati nalimo muli ku njanda, kanshi mwile ku kowa. Eya bane nati kabese bapoke akanani aka. Tuloleshe ku kanani imfumu yasonta; kanshi ni sawe wa mbushi uwinewine, uwakuti na masengo yaponi na pa masense ya pekoshi. Baeba na kaice ukutantanya imbushi ukutwala ku njanda kumwesu! Amashiwi ya kuti tutashishemo imfumu yabula, twawa fye panshi twatota. Twaisaima twalakonka no mwaice panuma. Ni mu kanwa nkokwele. Kuti nga palya ntampile ukulanda, abaice balemufunda no kufunda. Twatampa no kwipika amabu ya kulila pa twelufu koloko, lilya line buwama ukumina. Ubo bushiku twaipakishe nganshi, kuti twalala fye no tufumo utwatosoka. Ulucelo twacelela na ku sukulu ku ncito yesu.

Incito ya kufundisha isuma nganshi, palibufi nga bakafundisha beshile nabalya. Ubu bushiku bwaweme nganshi mwandim. Nomba uko cabipile ni pa mulandu wa kuti abana twalefundisha bantu bayafya nganshi. Kuti nga wati 'Class, stand up'. Cilya wabepusha wati 'What are you doing?' waumfwa abati 'We are standen up'. Nomba mukwai pakuti bololoke batile 'We are standing up' ninshi napapita ne nshita. Ukufundisha abaice ba musango uyu cintu cayafya sana, kanshi e cilya bakafundisha bamo bomina. Kabili nga nine nyingisha bakafundisha, kuti balya bafundisha utwaice ebo ndefolesha impiya ishing, pantu e baculisha ukucilamo. Kwena abengi teti basumine ifunde lya uyu musango, nga cakuti lyalipangilwe mu nanda ya mafunde. Elyo nomba nga cakuti abengi tabasumine, ninshi tabalamonapo ifyo bakafundisha ba twaice bacula, ilingi line nabo baicita fye utwaice. Bakafundisha bafundisha abakalamba tabaculisha nga balya abafunda utwaice.

Uwaingila mu mushitu cinecine tomfwa nswaswa, pantu ufundisha utunono nao nga alaumfwa ku banankwe, kuti ati nabansuula, afuma incito mailo abati lilofwa. Ala nga twebombamba elyo tucula, nomba nga twaya ku mushi; twafwala insupato, twalaenda ne cipale, tumoneka fye umusango umo wine, banamasai, bakapyanga, bakalemba na babomba incito shalekanalekana bamoneka fye cimo cine. Kabili ne fyuma bapaingila umuntu fye onse ne mpiya sha kushitamo.

Kanshi kwena apo yali ni ncito yesu iya kubalungika, twalibalungike balya baice, balalanda fye bwino sana nga filya fine umuntu onse asambilila. Nomba abaice bene tabatemwishishe isukulu iyo, bakupatikisha fye nga filya bacema ijombe, kwena amano yena bali nayo, kabili balemoneka nga batampa kale.

UBUSANSO NA MALILA

PA mulandu wa kukanalanda na bantu calemoneka kwati ine nimbasuula, kanshi ici calengele ukukanaumfwana na bantu, nalemoneka kwati ndi wa filumba. Kanshi nico bakafundisha bonse abaleikala kuli cilya cifulo kale batemenwe ukuya balefwaya abaice lucelocelo abalelofwa ku sukulu, kanshi e calengele ukuti balefwa ku mulandu wa kwambula amalwele, ayaba nga yakusumwa na murwiywi, nangu utusembele. E calenga kanshi, ilyo bakafundisha balefwa ifi, abantu mu kumona bena baletontonkanya ukuti balebalowa fye pa mulandu wa kupitana mu mishi ya bantu lucelocelo.

Ilyo ine namwene ifi, nasangile ukuti pa kwikala na bantu ba uyu musango no kumfwana, kano fye waicefya no kwesha ukullosha umo batemenwe. Ukutontonkanya kwa ifi, kwalengele ine njite abantu aba mu tumishi twa mupepi ku cilonganino mu musumba mwine umo twalefundila. Ne nshila ya ici cilonganino, kwesha ukumfwana na bantu ukubalondolwela umo isukulu lyawamina. Pa cilonganino cine ici naebele abantu nati tacawama ukuti bakafundisha baleya mu kukonkela abana mu mishi lucelocelo, pantu ici kuti caleta ulupato pali bakafundisha na bafyashi. Icisuma cingabapo kutila abafyashi balepamfya abana babo ukwisa ku sukulu lucelocelo. Abafyashi ilyo baumfwile aya mashiwi, batemenwe nganshi, no kutasha batashishe nganshi. Ukufuma ubo bwine bushiku ine nalishitile umucinshi ku bantu ba mu calo ici. Tapali no wakukana pali aya mashiwi iyo. Bonse ilyo babwelele ku mishi ku mwabo, balebomba na maka ukucincisha abana ku sukulu. Ulucelo lwakonkelepo twakwete abana abengi nganshi, na bambi abo nshabalile mona apo nailile kuli cilya cifulo. Pa kusanga twalaumfwana nganshi na bantu, cabapele insansa sha kuti twinganwa nabo ubwalwa bushiku bumo.

Ubushiku bushilile kantu, cilya twapwa ukufunda, twaya na

ku kayanda kesu twalapekanya ne fyakufunda mailo. Umu twali twikalishe, twamona fye umwaice afika ati; ni mwe ndeita. Na ifwe; nikwi we mwana? Akaice akati; ni ku isano mukwai. Awe kwena twasubila twati ku isano teti batwiteite fye iyo, nalimo ni ku milandu, atemwa ku malyo. Ico twamwene kwalongene abantu abengi, twatile fye nalimo ni ku milandu. Nelyo naletontokanya ifyo, abantu ba kulya kuntu tabafula kucita utufilye iyo.

Nga mulya ntampile ukulanda twafika na ku isano. Twapapile pa kumona abantu ubwingi, kwati beshile ku bwinga. Umucinshi bailetupela lintu twafikile ku bantu wali uwa kupapa. Twasangile ubwalwa bwa katata ubwingi nganishi.

Pa kumona ubwalwa bonse ubu, ulya kuki wesu, ulya aletwipikila, alinjitile pambali, alanjeba ati: bakafundisha, ndemusoka ukuti tacilingile ukuti munweko ubu bwalwa, pantu limbi abantu ba kuno balabika umuti mu bwalwa, kwena te mfumu ingabikapo iyo, ni aba bene bantu beshile. Ili lyashi nelyo lyali ilya kunsoka, lelo lyalimpeshe amano. Teti we muntu weo betile niwe uifungulushanye wati nshanweko bwalwa, kuti caba kwati niwe kaifinye, kabili abantu kuti bakusuula abati balya nabo uko bafuma tabangala. Eico ilyo ulya muntu alandile filya, nalikene ukwabula no lusoni nati nga nine baletela imfwa neka te mulandu kamfwe fye. Kwena twalishiba ukuti eko umunwena waba, nomba kwena nelyo cingaba ifyo, umuntu teti akwitile ukukwipaya, ico e pamo no kwita imbwa na kamuti nupangula mu minwe.

Awe mwandi twatampa no kunwa ubwalwa bulya, kuti nga wakunika kapu, waumfwa na ku mukoshi kwati na cimya. Umo twali twikalishe mupepi no mungomo wa bwalwa; yalila injoma mukwai, awe abanensu balashinguluka cayafya no kwafya, kuti umo balepilibuka mu cila cabo, umo ati uleke ncite ifi, anyanta umubiye pa lukasa, twamona ulya banyanta aisaima no kwima ati: bushe iwe ici wanyanta wansuula fye we mbwa we! Umubiye atile: iyo nshikumwene we mwaume we. Ala lwaingila ulupi, no lubiye. Ala mukwai paba na kamunyanya. Ine

wine umo njikalishe, ala mukwai basunka na ku itepe lya bwalwa, naumfwa fye ubwalwa ku itoloshi na wa. Ndoleshe ku itoloshi, mukwai nalibomba fye lyonse, lili fye ubwalwa bwekabweka. Umutima umbi auti mupamemo ulupi uyo muntu anjatile ubwalwa, awe nasuula, insoni shaisa, pantu pali imfumu. Ala mukwai paba na pumputu, pumputu. Bwangubwangu ine naya na ku kucinja ifyakufwala. Kuti ndeya namona abalelwa babekata, babakaka na mu nshinga, bayabaposa na mu njanda imo ifi.

II

IMILANDU IFYO YALUBULWILWE

KULYA naile ku kufwala ifyakufwala fimbi, kuti ndepempela fye, na kamupukumo ninshi nimbikamo. Ndeti nga nalolesha mu mulu namona no kufwa kuli fye apatali. Bwangubwangu nimbwelako no kubwela. Nasanga elyo baitilamo no bwalwa bumbi, awe twabikapo no kubika. Kuti cilya inshita yaba na 2 koloko wa bushiku, awe twatampa no kusalangana. Ukufika mu njanda, tapali no wa kulanda nakalya, kuwa fye ifyo fine ne fyakufwala kumo, pa kashita kanono no kufooma twalafooma. Nabo tabukokola nakalya. Kumfwa fye uko inyenjele ilelila. Yangu e bushe nabuca? Awe nabuca. Awe twabuka twalafwala no kufwala. Kuti cilya tuleya na baice nabafika no kufika, twatampa no kufunda, nomba pa mulandu wa kucelwa mu bwalwa, amaka tatwakwete, twaleambashika fye; nico ni ncito ngo bomba no kubomba. Kuti mukwai bwangubwangu natwinuka no kwinkuka, tuletusha no kutusha. Ine nabuula na katabo nalabelenga. Kuti cilya ndeleko ndebelenga, no mwaice afika ati nimwe ndeita bakafundisha. Nati ni kwi balenjita we mwaice? Ati; ni ku isano balemufwaya. Nai-

posa na mu nshila, nalaya. Kuti cilya nafika ku isano, namona imfumu ifwele fimbifimbi ifyabukali. Kuti ndoleshe namona balya balelwa mailo babatekele na mukati, elyo naishiba nati kuli imilandu; pantu ine naletontokanya nati nalimo tubwalwa banjitila. Nomba nalatontokanya ico banjitila na ine ku milandu, ne ushalelwako lubuli. Cilya nafika, imfumu yampela na kapuna, naikala no kwikala, umutima wena munda naufwafye, te pa mwenso. Naumfwa imfumu yatampako aiti; ilyo aba bantu balelwa mailo, uyu ekele apa alikumya ku itepe lya bwalwa no ku kwitila ku fyakufwala ati? Na ine njebele, nifyo fine kanabesa. Imfumu aiti nomba mulefwaya nshi pa mulandu uyu? Ifwe kuno mwesu umuntu nga aonawila umubiye ifyakufwala, atemwa icipe icili conse, alingile ukufuta. Ine nati; iyo mukwai ifyakufwala tafyaonaikeli fili fye bwino, nkacapa. Awe naumfwa bonse bakaninina fye abati; iyo ulingile ukulipilwa. Pa kuputula ifikansa bwangubwangu, na ine njebele, cisuma mukwai kanshi nabapingule ifyo balefwaya.

Naumfwa imfumu yatala yatalala fye tondolo, elyo panuma ya kashita kanono yasosa aiti: uyu muntu alingile ukukupela ifyakufwala fimbi, nelyo indalama ishilingene no mutengo wa fyakufwala filya aonawile. Umuntu nao ati; mukwai kwena ninshi lekeni ndelipila fye injombe, pantu indalama shingalingana ne fyakufwala teti nshimone. Naumfwa banjipusha abati: bushe wasumina ifyo uyu muntu asosa. Na ine njebele; ee mukwai. Naumfwa kabili abati kanshi kabiye ku njanda, uyu muntu alelete njombe ku njanda kumobe, nga taletele wise utwebe.

Naile no mutima uwasekela nganshi, pa kumona ukuti napelwa injombe apabula nangu kamo. Kuti ukuyashimikila umunandi, nao ati awe mune cawama, nomba filya fyakufwala aitileko ubwalwa wise umupele pakuti elaisosha. Kuti cilya twapwa fye ukulanda, twamona no kufika afika alecema ne njombe. Nacine naumfwile uluse nganshi, namupela ne fyakufwala filya fyaitikileko ubwalwa. Ati akane, lelo twamupatikisha, asuka apoka. Asosa no kusosa ati kulila nga imfumu yalancusha,

mukalondolole mwati nifwe twamupatikishe umwine alikene.
Ulya muntu abwelelamo na ku njanda kumwakwe. Ico akasuba
kaba mu pepi no kuwa, ukwakuti kulale injombe kwabula.

12

UKUIPAKISHA : UMUNANDI ALWALA MUPEPI
NE MFWA

Umo twali tuleenda ku kufwaya amalolo ya njombe, awe imfumu
aiti; ileteni kuno eko ise ilale. Bwangubwangu twatwala ne
njombe ku itanga lya njombe sha mfumu, eko yayasendama.
Kuti fye lilya bwaca ulucelo twayaibula no kuibula. Twaeba
na baice twati; twaleni ku mumana muyeipaya. Ubo bushiku
ne sukulu takwali. Ilyo abaice baletele inama ya njombe ku
mushi, twalayakanyako abakaya mu mushi; imfumu nayo twa-
ipako umwendo umo. Twayakanyako na baice bonse fye.
Inama shonse ishashele twayabika na mu njanda mumwesu.
Nomba umunani te wa kubula iyo, twaleipakisha fye inshiku
shonse. Nomba napo abaice nga bacitile shani amabu. Kuti
fye cilya twapwa ukulya, twaya na ku kusendama. Kuti fye cilya
twasendama panono, naumfwa umunandi ati: mune ine nalwala
sana pa mutima. Cinecine namona umunandi aisafumina na
panse. Awe namutwala, nalamulindila. Yangu mukwai ee, kuti
umo nali ndamulindila, naumfwa no tulo twaisula amenso.
Namwipusha nati mune ni shani. Awe nombane shiwilyapwa,
alateta fye. Icacucita cabula, kabili no muti wa munda ta-
kwakwete. Awe nayamutinta namutwala mu njanda. Iyo mu-
kwai no tulo twabula, twalapunsha fye umulwele. Kuti ateta
fye bushiku bonse; cilya fye calatwala ku maca, elyo asendamako
panono.
Cilya bwaca bati bamubushe, awe nabaresha nati lekeni

atusheko, pantu elyo asendama fye nombaline. Ine naima naya na ku kufundisha, pantu natontonkanye isukulu ukukanabako pa nshiku shibili.

Ifyo nafundishe pali bulya bushiku, na nomba nga naibukisha cilanseksha, pantu namwishiba tulya twaice kafundisha munandi alefunda twaishile kuli ine. Ala mukwai ni ku nseko kwa Cipalo. Cilya nati kanjemona umunandi, nayasanga no kulolesha talelolesha nakalya fye, no kusafuka nasafuka. Cancitile umwenso ukalamba nganshi pantu nshabalamonako apo umuntu aleleka umweo. Pa kumona ifyo naumfwa no mutima watunta wafumina na pa mutwe. Ifyakucita fyabula. Kabili kalata nao nga nati ntume ku bapatili ku sukulu kuti afika shani kulya kuntu ukushalefika na bamelu. Awe kwena fisanga abaume, kabili fipona pa bantu. Awe naikala na pa busanshi bwine umunandi asendemepo namwikata pa cifuba, kwena naumfwa akamweo kaleisa fye panono. Namwipusha mu cisungu nati: 'Are your days finished, dear?' Namona akupukula amenso panono, no kulanda nakalya. Ubulanda bwanjikata, nainamina fye panshi, ne filamba fyalapona.

Nasuka naikoselesha, naita akakashana nati katape amenshi twice tusambe umulwele, afwe no mubili usuma. Tekakani nako kaya no kuya, bwangubwangu kaleta na menshi. Natuma no mwaice ku isano nati kebe imfumu auti batica balya Abalozi baleshikila. Nashala nimpakatila no munandi. Bwangu-bwangu fye imfumu yaisa, nalalondolola nefyo cali panuma ya kulya amabu ya gombe, nefyo umulumendo atendeke ukulwala, ne nshita alwalilepo. Nshipwa fye ukulondolola, imfumu yatumu na kabilo umo, aiti kaleta icola cilya caba mu cikini. Na cine kabilo ayaleta ne cola. Imfumu yapishamo, yabuulamo na kalusengo akanono, yakakula no muti mu kalibula, yabika mu ku mukonso wa beti wine apalele umulwele, eko yalakumbila no muti. Cilya yapwa ukukumba yampela aiti mupele anwe, nga anwamo na iwe wine unwemo. Na cine namunwensha no muti, na ine wine nanwamo, awe namulalika na pa busanshi. Imfu-

mu aiti wimubusha, alale ifyo fine, mpaka aibukile umwine. Ilyo ninshi intaimu yaba na 4 koloko wa cungulo. Awe naya na kukushindike mfumu. Cilya nabwela nabuula na katabo ke sali nalasoma. Ku mutima kwalifitile icakuti no bwali ubo bushiku nshabufwaile iyo, nafuula fye ifyakufwala, nalala no kulala.

13

UMUNANDI APOLA : UBWINGA BWAKWE

UBUSHIKU nabo bwakokwele nganshi, neco nalele fye umutwe ushili tulo. Kuti ndeti fye panono naima ukuyamona ifyo umulwele ali. Kuti buleca fye nashibuka, nasanga umulwele nashibuka kale, alebelenga ne buku. Cilya amona fye uko nabuka, naumfwa asosa ati; mune eba uyo muntu anaye ubwali insala yakalipa. Ine natala nasunguka, nati bushe cinecine umunandi napola? Awe namwipusha nati; uli shani mune? Naumfwa ati fye; ndi bwino sana mune, tapali fye na kalenkalipa nelyo kamo. Mukwai nasantika na Lesa Mukulu pamo ne mfumu iyafwaile ulya muti. Ico kuki wesu aliumfwile ukuti umunandi alefwaya ubwali, bwangu bwangu atekapo no bwali, anaya, aleta, twalalya no kulya. Kwena pa kubala natontonkenye ukumulesha ukuti elyako nama, pantu e yamulwalike, lelo naishiba ukuti tapali munani umbi, eco namulekele fye alya no kulya. Cilya twapwa ukulya ubwali, awe ne mfumu yafika. Yalaipusha umunandi aiti mwashibuka shani? Ati fye, awe mukwai ndi fye umutende nganshi, ni nsala fye yacilakalipa, nomba ici nalya ubwali naba fye bwinobwino. Cilya imfumu yabwelelamo awe twaya na ku kufundisha.

Nayamba ukushimikila umunandi ifyo ako kakashana kaile-tapa amenshi kabombeshe nefyo kali no bulanda pa bulwele

bwakwe. Namona umunandi umutima wacinja, akatemwa nganshi, ati kalinga ukukopa. Asuka akepusha ati; bushe tawfwaya kuupwa? Nako akati; ndafwaya mukwai. Cilya twapwa fye isukulu, namona baya na mu njanda na kakashana kene ako balalanda; na ine ico naishibe ilyashi, nafumapo nayandeyangala kumbi, pakuti belacita nsoni pa kumfwana abene.

Uko naile nasanga abantu baletumya ukukobola amasaka, awe na ine nalabafwako; bwangubwangu twapwa twaya na ku mushi. Awe batubila, nomba ii nshita yena tatwaileko iyo, batu- letelako fye mu itepe twalanwa.

Naipusha umunandi nati: bushe mulandile shani no mukashana? Naumfwa ati fye mune ndemupa, ne nsalamu ndetwala lelo line. Na cine namona umunandi acincila sana. Cilya twapwa fye ukunwa ubwalwa icungulo, aita no muntu ukuti amutwalile insalamu ku bafyashi ba mukashana. Awe ulya muntu ukubwelela kuli ifwe, asosa fye ati basumina. Awe ine nalamuseka nati: bushe nga abapatili baisesa iwe ukashala kuno mwa? Naumfwa asumina ati, ee nkashala, naco nga bafwaya ukuti nkaye, kano nkasende no mukashi wandi.

Ico ku calo kulya tabaishiba bwinga, bamupingwile fye ukutwala indalama amakumi yane epela. Nomba ico apo twailile tatwafolele nangu mweshi umo, nao abalaya fye ukuti nkamupela. Ico nabo beshibe ukuti ni kafundisha, awe basumina ukubofya, icungulo namona umunandi akuka na mu njanda twalesendama nankwe, aya ku kayanda kambi nga filya, emo balasendama no mukashi wakwe. Nomba ifwe twashala babili na kuki muli cilya cipompa cesu, umwatalala na tondolo. Awe nomba mukwai kuti umunandi alefuma fye mu njanda iyakaba; kuti libilibibili twamona icipe ca bwali cafika ukufuma kwa batica. Nomba iminaile e ishalensekesha, kuti wati tababa na minwe. Umunandi wena ico aupa, atendeka no kulima kwa banafyala, nomba aleka no kulumbula kumwabo, alatila fye nkayafole impiya nkabwelela kuno kwine. Ico abakashi bakwe bakulile kale, awe kuti pa myeshi ibili ne fumo lyamoneka. Nomba umunandi nga namwipusha nati; bushe ukaya shani

kumwenu na bakashi? Kuti aluba ne ca kungasuka. Neco bawishifyala balifwile, pashela fye banafyala beka, te pa bwafya. Kuti wasanga tubukwe bwakwe nga natupakana mu njanda mu-mwakwe, bulanda bushala. Alapanga no kukuula njanda ikalamba.

14

IMPELA YA MACUSHI : TWABWELELAMO

Kuti ubushiku bushile kantu, natwikalisha, twamona fye motoka. Twise tuloleshe, twamona fye bapatili, awe twalaposhanya. Cali fye cunguloungulo, no munandi ali na kumwakwe. Natuma no mwaice ukuyamupoka. Kanshi nao namona ukuti motoka yaisa, no kwisa aleisa. Cilya afika balaposhanya na bapatili. Abapatili bamwipusha ukuti ico aupa tali na kubwelela ku sukulu. Nao ebele, ukuya kwena nkaya, lelo nkabwelela kuno kwine nga twaisula isukulu nakabili. Abapatili bate-mwa nganshi, pantu bakwata kafundisha uwakwikalilila kulya kwine.

Ulucelo ico abapatili bali no kulanda na bantu ; bonse balongana ku isano. Nao abatotela sana ati : natemwa sana apo nasanga bakafundisha umutende, nomba tukakula ne sukulu ilya matafwali.

Cilya twapwa icilye, twaima twaya na ku sukulu. Ulucelo twaima twalaya no kuya. Neco kushali mfula, twailefikilila fye na ku minshoni. Abanandi pa kumona batemwa nganshi, abati; twaleti ukafwila uku kwine, nomba apo wabwela umutende twatemwa nganshi. Awe mukwai ulucelo twayatantama, nafola fye ishingini nganshi isha pa myeshi itatu. Shimo nalipila ku sukulu, shimbi nayakanyako abanandi, ishashala nayabika na ku bapatili balansungila. Naingila na mu sukulu nalasambilila. Bakafundisha bonse nabo batemenwe nganshi pa kumona ukuti twabwelele umutende ; bonse balisakamene ukuti nalimo

tukayawila kulya kwine. Cinecine e cilya Icibemba calanda aciti : uwaingila mu mushitu, tomfwa nswaswa.

15

KALATA

LINO line napwa ukulemba, napoka na kalata ukufuma ku munandi ulya wine kafundisha twalefunda nankwe kulya kuntu. Nalimo kuti mwafwaya ukumfwa ifyo alembele; e ifi :

Shansale Out School,
c/o St. Mary's Mission,
P.O. Box 25,
Wankie, S. Rhodesia.

13th December, 1954.

Ku munandi Joseph Mutale,

Mwapola mune, nga uli umutende, na ine wine mutende sana, na baice bali fye umutende.

Mune natuma kalata ndefwaya ukwishiba nga ulebomba bwino. Nga taubomba mune, kuti cawama waisa kuno, abantu balekufuluka sana. Kabili nomba ne njanda nakula ikalamba, iyanjelwa, ne sukulu line twalikuula ilisuma sana, ne shitolo balikuula kuno kwine. Nomba abaice bantu basamba sana.

Mune nomba tuli na bana basano. Kabili kalya kakashana walemona akakashika kakufuluka nganshi.

Uposhe bonse mune,

Nine mubiyo penape,
John W. Namitengo.

P.S. Nga ukesa, kuti wanjeba nakukulila injanda iyanjelwa.

UNIVERSITY OF LONDON PRESS LTD

Warwick Square, London, E.C.4

in association with

THE NORTHERN RHODESIA AND NYASALAND

PUBLICATIONS BUREAU

UNIVERSITY LIBRARY